

Төрөмырзаева Н.Ө., Боронбаев Т.Ж.

**КЫРГЫЗСТАНДА КОРРУПЦИЯ МЕНЕН КҮРӨШҮҮНҮН
НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ**

Төрөмырзаева Н.О., Боронбаев Т.Ж.

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

N. Toromyrzaeva, T. Boronbaev

**THE MAIN DIRECTIONS OF THE FIGHT AGAINST
CORRUPTION IN KYRGYZSTAN**

УДК: 343.37(575.2)(04)

Макалада мыйзам толук кандуу иштебегендиги мамлекетте коррупциянын кең жайылышына, кыргыз жергесиндеги коррупция советтик мезгилден бери эле эч бир адамдын күчү жеткис өтө чоң көйгөйлөрдүн бири болуп келе жатканы, анын тамыры бутактап, жашоонун бардык тармагын курчап алгандыгы, Кыргызстандагы жемкорлуктун формаларынын маданияттанылуусу, анын дээрлик коомдук жашоонун бардык тармагында системдүү түргө айланышы, анын себептерин аныктоо аракеттери каралган. Ишкерликте да коррупциянын таасири олуттуу тоскоолдуктарды жаратып, паракорлуксуз эч бир иш алдыга жылбаганы, инвесторлордун келишине тикелей таасир бергени, кызматтык орундардын сатылышы мамлекетти олуттуу зыянга учуратып жатканда, коррупция адилеттүүлүккө эч качан жол бербейши, мыйзамсыз иш аракеттердин улана берери, мамлекеттик деңгээлде элдин көйгөйүн угуу маселеси жолго коюлбаганы, ошону бирге, коңшу мамлекеттер менен да тең тайлашууда чабалдыктарды жаратары белгиленип, Кыргыз мамлекетинде коррупциялык элементтерди улуттук идеологиянын күчү менен жоюуга мүмкүн болгон аракеттер каралып, анда ар бир инсандын адеп-ахлактык өнүгүүсүндө, үй-бүлө тарбиянын, ал эми тарбия маданияттын башаты, күчтүү үй-бүлөлөр биригип кубаттуу коомду түзүшөт. Кубаттуу коомду, адилеттүү, нарктуу, чыныгы көз карандысыз, эгемендүү мамлекетти түптөөдө улуттук идеологиянын чоң мааниге ээ экендиги көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: жемкорлук, коррупциялык элементтер, улуттук идеология, руханий баалуулуктар, нарк-насил, үрп-адаттар, инсан, адеп-ахлактык, өнүгүү, үй-бүлө тарбиясы.

В статье отмечается, что неполное функционирование закона привело к широкому распространению коррупции в государстве, что коррупция на кыргызской земле с советских времен является одной из самых больших проблем, с которой не может справиться ни один человек, корни которой уходят в глубь страны, охватывают все сферы жизни, происходит культивирование форм коррупции в Кыргызстане, превращение ее в системную форму практически во всех сферах общественной жизни, предпринимаются попытки определить ее причины. Отмечается, что влияние коррупции на предпринимательскую деятельность создает серьезные препятствия, без коррупции никакая работа не продвигается вперед, напрямую влияет на приток инвесторов, в то время как продажа должностей наносит существенный ущерб государству, коррупция никогда не позволяет добиться справедливости, продолжается некомпетентная деятельность, на государственном уровне не ставятся вопросы слушания проблем народа, тем самым создавая уязвимость в противостоянии с соседними государствами. действия, которые могут быть

устранены, семья - это основа воспитания, а воспитание - это основа культуры, сильные семьи вместе создают сильное общество. Показано, что национальная идеология имеет большое значение в построении сильного общества, справедливого, ценностного, подлинно независимого, суверенного государства.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные элементы, национальная идеология, духовные ценности, ценности, обычаи, личность, нравственность, развитие, семейное воспитание.

The article notes that the incomplete functioning of the law has led to widespread corruption in the state, that corruption in the Kyrgyz land since Soviet times has been one of the biggest problems that no one can cope with, whose roots go deep into the country, cover all spheres of life, there is a cultivation of forms of corruption in Kyrgyzstan, its transformation into a systemic form in almost all spheres of public life, attempts are being made to determine its causes. It is noted that the influence of corruption on business activity creates serious obstacles, no work moves forward without corruption, directly affects the influx of investors, while the sale of positions causes significant damage to the state, corruption never allows justice to be achieved, incompetent activity continues, issues of listening to people's problems are not raised at the state level, thereby creating vulnerability in confrontation with neighboring states. actions that can be eliminated, family is the basis of education, and education is the basis of culture, strong families together create a strong society. It is shown that national ideology is of great importance in building a strong society, a just, valuable, truly independent, sovereign state.

Key words: corruption, corruption elements, national ideology, spiritual values, values, customs, personality, morality, development, family education.

Коомдук аң-сезимде коррупция салттуу түрдө ыплас, адеп-ахлаксыз көрүнүш катары кабыл алынат. Албетте, ошону менен бирге, бул көрүнүшкө карата мээлүү, ал тургай, аны турмуштук акыйкат катарында актоо менен карагандар да жок эмес. Бирок, толук кандуу адеп-ахлактык аң-сезим ар дайым бул социалдык өнөкөткө терс баа берип келет. Андыктан коррупцияны изилдөө жана аны менен күрөшүү чараларын аныктоо укуктук нукта гана жүргүзүлөт. Анын көп маанилүү аныктамаларына карабастан, коррупциянын негизин - этикалык түстөгү «өздүк пайда» түшүнүгү ээлери шексиз. Ошондуктан коррупциянын этикалык аспектиси бизге бул көрүнүштүн терең маңызын ачып көрсөтүүгө жардам берүүчү өтө маанилүү болуп саналат.

Коррупция тармагын, анын экономикалык маанисин талдаган изилдөөчү белгилүү адис Йельск университетинин профессору С. Роуз-Аккерман карайт, коррупцияны мамлекеттик бийликти пайда алуу үчүн кыянат пайдалануу деп карайт. Ал китебинде мындай деп жазат: «Бардык мамлекеттер материалдык артыкчылыктарын жана пайданы бөлүштүрүүнү көзөмөлдөйт жана салык жүгүнүн көлөмүн аныктайт. Артыкчылыктарды жана жеңилдиктерди бөлүштүрүү менен адатта мамлекеттик кызматкерлер алектенет, алар өз каалоосу боюнча иш-аракет кылууга укуктуу. Көбүрөөк оңтойлуу болуу режимин алууга аракет кылып жаткан жеке адамдардан жана компаниялардан да пайда болушу мүмкүн.

Изилдөөчү улуттардын коомдук жана маданий тажрыйбасындагы айырмачылыктарды түшүндүрүүчү адам ишмердүүлүгүнүн негизги түрткү берүүчүсү болуп «өзүндүн үй-бүлөндүн жана өздүк социалдык уячанын жыргалчылыгын камсыздоо», сынчылар муну ач көздүк, экономисттер-пайдалуулукту максималдаштыруу деп айтышат. Бул касиетти кандай атаба коомдор өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарын жүзөлөштүрүү менен айырмаланат [1]. Бул коррупциянын табиятына болгон экономикалык көз караш, бирок ал, «жеке кызыкчылык» сыяктуу терс ахлактык касиет менен байланышкан анын этикалык жаратылышын түшүнүүгө жардам берет.

Ал эми бул тармактагы белгилүү россиялык адис В.Д. Андрианов болсо: «Коррупция – бул кызмат адамы тарабынан өзүнүн бийликтик ыйгарым укуктарын жана ага ишеним укуктарын мыйзам менен белгиленген талаптарга жана эрежелерге өтө каршы келгендигине карабастан жеке пайда көрүү максатында пайдалануу» [2] деп белгилейт. Өзгөчөлөп кетүүчү нерсе бул, бийликтик ыйгарым укуктарын акыл-эс менен атайын пайдалануу деп белгилөө керек. Демек, ошол жүрүп жакан жараяндын системдүү жана масштабдуу мүнөзү бул көрүнүштүн адептик өнөкөттүгүн жана анын көнүмүш болуп калганын далилдейт.

Коомдук жыргалчылыкка зыянкеч жеке кызыкчылык уят жана терс көрүнүш болгондугуна карабастан, тилеке карш, кеңири таралган жана тамырлаган. Көпчүлүк изилдөөчүлөр коррупцияны дээрлик жеңилбес деп эсептешет, анткени ал, кылмыштуулук сыяктуу эле, социалдык оору катары ар дайым ар кандай социалдык уюмда пайда болуп келген.

Бүгүнкү кыргыз коомунун адептик маданияты бул абдан көлөмдүү да, көп өлчөмдүү болуп саналат. Бул жерде этикалык парадигманын фундаменталдуу өзгөрүшүн эске алуу зарыл, бул жөнүндө, белгилүү философ-этик. А.В. Разин «моралдын тарыхый формалары» деген макаласында «бүгүнкү этика, албетте, көптөгөн салттуу моралдык баалуулуктар кайра каралып чыккан жетишерлик татаал кырдаалга туш

келди. Мурда баштапкы моралдык принциптердин негизи болуп көрүнгөн адаттар, каада-салттар көбүн эсе талкаланып калууда. Алар өндүрүштүн өзгөрүү темпи, аны массалык өндүрүшкө кайра багыттоо менен дүйнөлүк процесстерге байланыштуу өз маанисин жоготушкан. Мунун натыйжасында акыл-эсте каршы турган моралдык принциптер алар менен бирдей даражада негизделген» [3].

Таза эмгек бүгүн, тилекке каршы, коомдук маанилүү баалуулуктардын четине чыгып, өз ордун шылуунчулук, алдамчылык жана уурулук менен байланышкан таза эмес эмгекке тарттырууда. Ак ниеттүүлүк жана туруктуулук менен эмгектенүүгө умтулуу инсандын адептик артыкчылыктарынын санына кирбей калды. Таза эмгектин идеалдарынын кадыр-баркы арылуу учуру. Азыркы белгилүү окумуштуу О.С. Пугачев азыркы керектөө доорундагы адеп-ахлактык эмгекке болгон мамилелердин өзгөрүүсү жөнүндө мындай дейт: «коомдун керектөөчүлүк мителиги кадимкидей көнүмүш болуп, андан тышкары, аны жалтырак кагазга ороп, ченем же жетишкендик катары көрсөтүүдө. Эмгектин адамы жөн гана абстракттуу түгүл, ал жөнүндө сүйлөгөнгө да татыбай калды» [4].

Мыйзам толук кандуу иштебеген мамлекетте коррупция кулачын кең жаят. Кыргыз Жергесиндеги коррупция тээ советтик мезгилден бери эле эч бир адамдын күчү жеткис өтө чоң көйгөйлөрдүн бири болуп келе жатат. Коррупция тамыры бутактап, бардык адамдардын жашоосуна аралашып курчап алган сыяктуу. Эгемендикке жетишкен отуз жылдын ичинде бийлик башына келген ар бир президент, отуздан ашык өкмөт башчы өз ишин коррупция менен күрөшүүдөн баштаарын убадалашат.

Коррупция менен күрөшүү салты биринчи планда болгону менен такыр эле көрүнүктүү жылыштар байкалган жок. Кыргызстандагы жемкорлук адам төрөлүп келгенден баштап, кайра өлүп бул жашоо менен кош айтышканга чейин коштоп бара жатканы барыбызга белгилүү. Коррупциянын маданияттуу формасы бала төрөлгөндө төрөт үйүнөн сүйүнчү алуу менен башталат. Андан кийин бала бакчага, мектепке жайгаштыруу жең ичинен сүйлөшүү аркылуу жүргүзүлө баштайт. Жогорку, атайын орто окуу жайларында экзамен учурунда мугалимге акча сунуштаган учурлар көп болуп жатканы өкүндүрөт. Кээ бир мугалимдер зачет, экзамендер аркылуу өздөрүнүн бир топ муктаждыктарын чечип алууну чоң планына киргизип алышууда.

Интернетте тарап жаткандай мугалим акчаны алып столго ургулап, ырымдап, «бийыл үй алат окшойм» - деп жатканы. Коронавирус учурунда баймабай өлүктөр болуп жатканда мүрзөдөгү жайлардын кымбаттап кеткени буга мисал болот. Ишкерлер үчүн да коррупциянын таасири олуттуу тоскоолдуктарды жаратат. Акча сунуштамайын эч бир иши ал-

дыга жылбайт. Кыргыз мамлекетине канчалаган инвесторлор келип паранын айынан башка мамлекеттерди тандап кеткени айтылып эле жүрөт. Бир топ мыйзам бузуу менен кызматка жетип алган адамдардын айынан мамлекет олуттуу зыянга кептелип калып жатат. Коррупция гүлдөгөн өлкөдө эч качан адилеттик өкүм сүрбөйт, чындык чыркырап, калптын казаны кайнап, мыйзамсыз иш аракеттер боло берет. Мамлекеттик деңгээлде маселе чечип, элдин көйгөйүн угуу жолго коюлбайт. Демек коңшу мамлекеттер менен да тең тайлашууда кандайдыр бир жалаткоо байкалып турат.

Кыргыз мамлекетинде коррупциялык элементтерди улуттук идеологиянын күчү менен жоюуга мүмкүнчүлүк бар. Көптөгөн идеялардын топтомунан бизге керектүү - атабабалардын руханий бай баалуулуктарын, нарк-насилин, үрп-адатын, дегеле жашоо образын колдонуп улуттук идеологияны кабыл алыш керек. Ошондуктан азыркы ар бирибиздин коомдогу ордубуз, эртеңки күндүн бир багыты, жыйынтык берген көрсөткүчү болушу мүмкүн. Демек көрсөткүчтөрдү жакшы жактан гана көргүбүз келсе ар бир атуулдан баштап адамдык абийир деген милдеттин үстүнөн чоң жумуштар жасоо зарыл.

Биз өзүбүздү-өзүбүз тааный албай калдактап көрүнгөндөн жылуулук издебей кыргыздын кымбат жашоо образына кайтып барууну туура жол болор деп турам. Себеби бул баалуулуктар жаратылыш менен эриш-аркак айкалышып жашагандыктан ар бир нерсе өз нугу менен колдонулуп келген жашоонун даяр эрежеси. Эгер улуттук идеологияны жогорку деңгээлде иштеп чыксак кыргыз мамлекетинде жашаган ар бир адамзатка улутуна карабай кызмат кылуучу идеология болмок.

Азыркы учурда биздин коом тарбия маселесине келгенде абдан эле аксап жатканы ар бир адамдык абийири бийик адамга байкалып жатат. Ар бир адам үй-бүлөдөн тарбия мектебин күчтүү жүргүзүү, коомдо, айлана-чөйрөдө, кызматтын кайсыл тепкичинде болсо да адептүүлүк, ар-намыстуу болуу мезгилдин талабы болгон учур. Келечек муунга тарбияны баштоодон мурун улуулар үлгүлүү жүрүм-турумубуз менен жол көрсөтүп, сөздүн кудуретин баалап, маңыздуу сүйлөгөндү, маданияттуу мамиле жасаганды адат кылууну өзүбүзгө милдеттендиришибиз керек. Чындыкты чыркыратпай, кырдаалга калыс баа берген, акыйкатты айтканда айкөлдүк менен караган, дайрадай даанышмандык, убадага бекем, наркынан тайбаган, омоктуу ойлорун ортого сала алган, керек учурда мамлекет жүгүн өзүнүкүнөн жогору көтөргөн элибиздин мыктыларына эл мук-таж болуп турат.

Үй-бүлө тарбиянын башаты, ал эми тарбия маданияттын башаты болуп эсептелет [5]. Президенттен жөнөкөй адамга, карыядан жашка чейин уят деген улуу сөзгө маани бере турган убак. Уят-журт

ичинен чыгып калуу, ар-намысы төгүлүү, ата-бабанын арбагына доо кетирбөө, жети тукумду каргышка калтырбоо сыяктуу жат нерселерден сактайт. Уят үчүн адам өзүн белгилүү бир ченемге салат. Адамдарда бирдей мыйзам чегинде жашоо өкүм сүрө баштаганда гана күчтүү үй-бүлөлөр биригип кубаттуу коомду түзүшөт. Кубаттуу коом адилеттүү, нарктуу, чыныгы көз карандысыз, эгемендүү мамлекетти түптөйт.

Ушул жакшы максаттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкү багыттагы жолдорду тандасак ийгиликтерге жетишчүдөйбүз. Биринчиден коомдун руханий байлыгын өстүрүп, жан-дүйнөсүнүн аруулугун байытуу, жаратылыш мыйзамдарына айкалышып, ынтымак, биримдик, бакубат жашаганга тарбиялык багыт берүү. Экинчиден, мамлекетибиздин экономикасын жакшыртуу үчүн ички мүмкүнчүлүктү пайдаланып өндүрүш, айыл-чарбаны, мал чарбасын өнүктүрүү керек. Өзүбүздүн товарларыбыздын, табигый азыктарыбыздын сапатын көтөрүү, сырттан ташылып келинген азыктарга көз каранды болбогонго аракет көрүү, сомдун кунун көтөрүү, ата-мекендин кен байлыктарына сарамжал мамиле жасоо, кийинки муун үчүн көрүлгөн камкордук.

Улуттук идеологияга баш болгон программаны адис саясатын жогорку деңгээлге көтөрүү менен чечсе болот. Адис маселесин эң биринчи чечип албаса анда өнүккөн өлкөнү элестетүү мүмкүн эмес. Элдин жашоо-шартын жакшыртуу үчүн ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөрдү тандоо, социалдык базалардын программаларын иштеп чыгуу, жоопкерчилигин алуу менен иш жүзүнө ашыруу, жашоодо, аң-сезимге белгилүү улуттук жол-жоболорду колдонууну келечек муунга берүүбүз эң чоң натыйжа бермек.

Ар бир инсандын адеп-ахлактык өнүгүүсүндө улуттук идеология чоң мааниге ээ. Андан кийин мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жол жоболорун колго алуу керек. Жаштарды эне тилин жээригенге чейин жеткирген учурлар өттү. Биз өз улутубуздун баалуулуктарына чыгуу жолдоруна жол ачабыз.

Үй-бүлө тарбиясы коомдун өнүгүүсүнүн эң башкы баскычы экенин ар бир инсанга жеткирүүдө гана коррупция ооздукталып, илим билимге жетишип гүлдөгөн мамлекет кура алабыз. Ар бир атуул, ата-эне, үй-бүлө наркына жоопкерчиликтүү мамиле кылуу менен улуттун бекемдигине салым кошо алат. Азыркы жаштардын чет элдин жашоо образын өзүнө синирип алышканын аргасыз моюнга алабыз. Ошондуктан өз улутубуздун баалуулуктарын албай өгөйлөп жатышат. Өзүн кыргыздын урпагы экенине уялган жаштардын агымы көбөйгөнү өкүнүчтүү көрүнүш. Кыргыз үй-бүлөнүн наристеси орус тилдүү бакча, мектептен тарбия алып, айыл жергесине барганда урук туугандар менен баарлаша албай, ортодо чоң тоскоолдуктар жаралып жатат. Каалоо айтсак бала-

быз президент болсо, чет өлкөдө жашаса деп калдык. Кыргыз элине тараган, каны менен кошо айланган, адамдык абийириң бийик болсун, наркын, салтын сактаган адам бол деген каалоолорду айтууга мажбур болуп турган чагыбыз.

Биз жашоодо ар бир баскычтарды басып өтүп отуруп бийиктиктерди багынтарыбызды түшүнүшүбүз керек. Баланын дароо эле бай, президент болушун же чет жакта жыргал турмушта жашашын сезимине синдирбөө мезгил талабы болуп турат.

Алдыда болчу кыйынчылыктар жөнүндө да кабардар болуу, ал нерселерден өтүүнүн жолдорун түшүндүрүү ата эне милдети. Каалаган максаттарга акчанын күчү менен жетип алуу түшүнүгү баланын психологиясын талкалоочу терс көрүнүш жана бул түшүнүк улуттук идеологиянын эң биринчи талкалоочу куралы. Коррупция – мамлекетте баш аламандык күчөп, мыйзам иштебегенде, өлкөнүн башчылары ачык-айкындыкты, айкөл, даанышмандык, калыстык, эркиндикти баалабаганда гүлдөп өнүгөт. Элге жугумдуу идеялар болмоюнча олку-солку, эки тарткын жашоо сүрөө берет. Кыргыздын жашоо образын толук синтездегенде гана өлкөнү тунгуюк абалдан чыгарып кетебиз.

Карангыда жарык таппай карайлай бергенден чыгуунун жолдорун илимпоздор бийик бир деңгээлде илимий эмгектерин элге тартуулап жаңы ачылыштарды киргизүү керек. Бар мамлекетти гүлдөтүп, билигин жандырып дүйнөлүк деңгээлде өз ордун бийик көтөрүп кетүү ар бир атуулдун милдетине кирери замандын зарылчыгы болуп атат. Жетишкендикке жетүү үчүн күрөштү жалпы элдин аң сезиминен баштоодо, көз караштарын өзгөртүүдө илимпоздордун жоопкерчиликти эмгеги талап кылынат. Союз кулаган мезгилдеги өспүрүм, азыр орто муунга жакындап калган инсандарыбыз кайдыгерликтин чеңгелинде калган учурларды кездештирип атабыз.

Бир коомдон экинчи коомго өткөндө өздөрүн тагдырдын түртүндү балдарындай сезип, балдарына дагы ошондой жоопкерсиз мамиле жасаган мекендештерибиз бар экендиги өкүндүрөт. Өзүмчүл «башка бирөөнүкү, коомдуку» - деп бөлүп отуруп алдыга кадам таштоо кыйынчылыкты туудуруп жатат. Келечекке үмүтсүз жол менен баратып, ким кай тараптан күнү өтсө ошол жерге ыңгайлашып кетишти. Мекен жүгүн эмес кара курсакты кандай тойгузуу-

нун камы менен болуп калды. Биздин мекенчил, атуулдук асыл сапаттарыбыз ошол жакта жоголду. Ошол муундун балдары ата-эне тарбиясынан аксап, туугандардын колунда калды. Ата-эне менен баланын ортосундагы байланыш үзүлгөн, бири-бирине болгон жылуу мээрим жок, каректин түпкүрүнө катылган таарыныч жатат. Бул жоготуулардын ордун толуктоого бир топ жылдар, эмгектер кетет. Бирок Кыргыз мамлекетинин келечегин сактап калуу ар бирибиздин милдетибиз. Жакшылык жасай албасан да коомго өзүңдүн зыяныңды тийгизбегенге аракет жаса. Колуңдан келсе ар бир баланды адамдык абийири менен тарбияла деген милдетти барыбыз алышыбыз керек. Себеби мекенибизди ошол муунга тапшырабыз. Коррупцияга малынып байып алган мыкчыгерлерибиз өбөктөп калган өлкө үчүн уят деген улуу сөздүн касиетинин бир чекесин түшүнсө анда мамлекет тез эле ирденип кетмек. Коррупциялык жолдордон тазаланып, өз эмгегибизден тапкан кирешеге канаат кылып, мыйзамдардын чегинде жашаганга көнүү, дүйнөнүн кулу болбоо, куру кыялдан арылуунун жолдорун илим, билим жолдору менен илимпоздор элдин сезимине синдирүү менен жетишмек. Ошондуктан Кыргыз мамлекетинин көз карандысыздыгын көздүн карегиндей сактап, жакшы жагын улуттун кызыкчылыгына колдонуп, элибиздин жыргалчылыгын камсыз кылуу ар бирибиздин милдетибиз.

Адабияттар:

1. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: Причины, следствия, реформы. - М.: Логос, 2003. - С. 2.
2. Андрианов В.Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления: история и современность. - М.: Волтерс Клувер, 2011. С. 39.
3. Разин А.В. Исторические формы морали // Проблемы этики: Философско-этический альманах. Вып. III. - М.: Алькор Паблшерс, 2012. - С. 16.
4. Пугачев О.С. «Не хлебом единым...» // Нравственность и хлеб насущный: сб. мат.-лов. науч.-практ. конф. - Пенза? РИО ПГСХА, 2006. С. 3.
5. Серия Философия. Социология. Право. 2015. № 14 (211). Выпуск 33.
6. Жумабеков З.А. Формы коррупционных отношений, формированных в государственных органах Кыргызской Республики. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 3. С. 141-143.